

26.05x27.32	1/10	עמוד 1	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821958-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

הכקאז האקאז א זיז

האם הקריקטוריסט שעיצב את סמל הישראליות
שילם מחיר על דעותיו הימניות ← בתאל קולמן, 32

27.54x18.95	2/10	עמוד 32	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821957-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

הקו הציוני

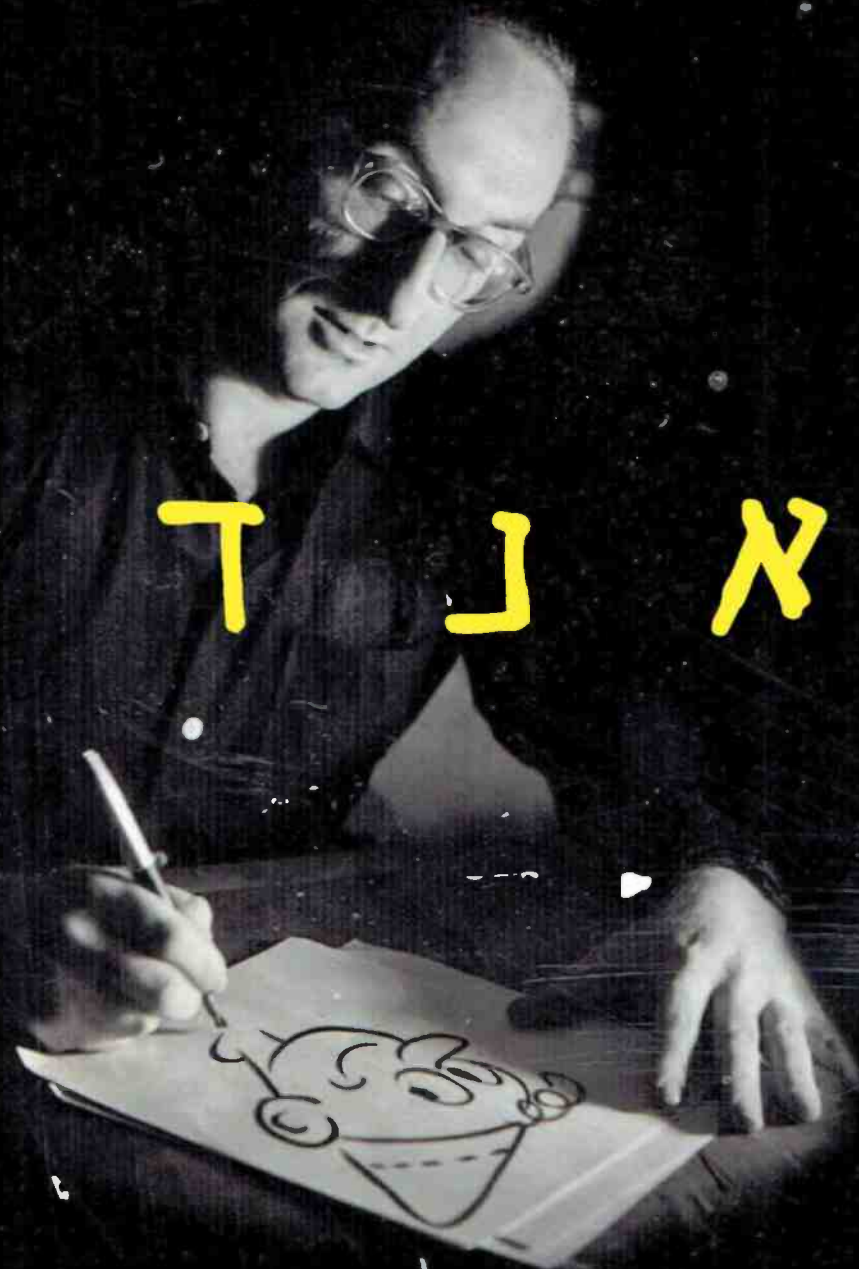
ציוריו של הקריקטוריסט קריאל גרדוש מספרים את תולדות מדינת ישראל, אבל גם את התפתחות האופטימיות והפסימיות שלו

← בתאל קולמן, 32

אנדרדוּש

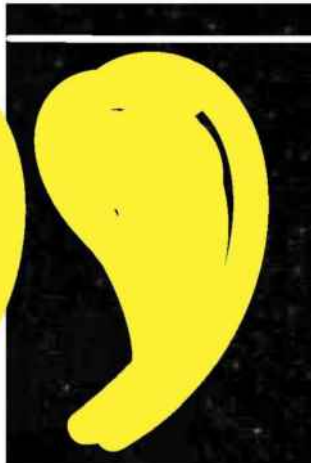
הסגנון שלו הפך לחודל לחיקוי, האיורים שלו כיכבו מדי יום בעיתון הנפוץ ביותר, והדמות "שרוליק" פרי עטו הייתה לאחר הסמלים המובהקים של הישראליות. ובכל זאת, הקריקטוריסט דוש חש שעליו להיזהר מלהבליט את דעותיו הפוליטיות, כי הוא עלול לשלם עליהן מחיר – כפי שאכן קרה באחרית ימיו. 22 שנה אחרי מותו של קריאל גרדוש מתפרסמות יצירותיו ורשימותיו האישיות באתר הספרייה הלאומית, ומאפשרות הצצה אל ראשו של יוצר פורה, ציוני גאה ואזרח מודאג

← בתאל קולמן

80821959-2	03/2022	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 33	3/10	11.51x31.93
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

"שקט! אבא שומע חרשות!" - זו הייתה חוויית הילדות הכי בסיסית שלנו. אוירת דר' ליין, בית עמוס בעיתונים, בכל שעה עגולה שומעים חרשות", כך מתארת דניאלה, בתו של הקריקטוריסט קריאל גרדוש, את הלחם והמים של בית משפחתה. "דוש היה אדם לחוץ", היא ממשיכה, מכנה את אביה בשם העט שלו. "צריך להיות מעודכן, לא לפספס שום אירוע - שחלילה לא יפרסם משהו פאסה, שעבר זמנו. ואנחנו היינו צריכים להיות בשקט, גם בערב כשהוא מצייר, וגם בבוקר כשישן עד שמונה או תשע.

"היו תקופות שהוא 'כתב' שש קריקטורות בשבוע. אני זוכרת אותו יושב ליד שולחנו בכל לילה ומצייר. לפעמים, כדי לפרגן לי, הוא היה מרשה לי לצייר כמה קווים בתוך התמונה. את הקריקטורה המוכנה הוא השאיר על הדלת בחוץ, וסביב חצות היה מגיע שליח לאסוף אותה. הייתי גאה מאוד באבא. הרגשתי שאני חיה עם אדם חשוב. אבל גם התביישתי שישן עד מאוחר, זה לא היה אורח חיים מקובל. ועוד זכור לי שכשילדים רצו להציק לי, הם הקניטו אותי שאני נראית כמו קריקטורה".

השבוע, ב־28 בפברואר, מלאו 22 שנה למותו של דוש - מהקריקטוריסטים החשובים והשופעים ביותר שידעה מדינת ישראל, יוצר ופובליציסט בעל רוחב יצירה בלתי נתפס. במהלך שנות חייו הוא פרסם למעלה מעשרת אלפים קריקטורות, והיה לעיתונאי הראשון שהחזיק "טור דעה" יומי ומשפיע שמורכב למעשה מאיור אחד, אולי בתוספת מילים בודדות. יותר מכול היה מזוהה עם "שרוליק", הדמות המיתולוגית שמסמלת את מדינת ישראל ומלווה את התפתחותה.

את דניאלה גרדוש - אוצרת תערוכות במקצועה, ובעבר מנהלת הילדים והנוער בערוץ הראשון - אני פוגשת בספרייה הלאומית בירושלים, בחדר הארכיונים. לאחר פטירתו של דוש תרמה משפחתו לספרייה את הארכיון שלו, ובו אלפי פריטים ששמר במשך למעלה מחמישים שנה - קריקטורות, איורים וכתבי יד מקוריים, מכתבים, מסמכים אישיים, תעודות, צילומים ועוד ועוד. בימים אלה עובר האוסף העצום הזה דיגיטציה, כדי להיות נגיש לכול דרך אתר הספרייה הלאומית. יש בו תיעוד מרתק לא רק לחייו של קריאל גרדוש, אלא גם להיסטוריה של מדינת ישראל מיום הקמתה, ואפילו קודם לכן: לאחרונה הגיעו לספרייה רישומים שיצר דוש בשבתו כאסיר בכלא עכו.

לפגישתנו הביאה דניאלה שקית בד גדולה, ובה צילומי הגיגים ורשימות בכתב ידו הנפלא של אביה, וכן תיקיית קריקטורות שטרם נמסרו לספרייה. היא מבטיחה שיום אחר תהיה מסוגלת להיפרד לחלוטין מהעייזבון; בינתיים היא נקרעת בין הרצון להשאיר אותו קרוב לליבה, בארונות ובמרפס בביתה, ובין החרדה שהיצירות לא נשמרות כך כראוי. "נזילות, חומרי הרברה, השד יודע מה יכול לפגוע בהן. אני יודעת שהמקום שלהן הוא כאן", היא אומרת כמו כדי לשכנע את עצמה, ומעניקה לי פוסטר שהביאה - "מגיע לך". מדי פעם היא נתקלת בארכיון בטקסט כלשהו או קריקטורה שלא זכרה את דבר קיומם, ומתרגשת מחדש. כשאני מראה לה את המסמך הרשמי שמעיד שקרל גרדוש שינה את שמו לקריאל, היא שמחה כמוצאת שלל רב.

80821960-4	03/2022	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 34	4/10	27.28x33.43
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

איור: דוש (קריאל גרדוש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

גם אחיה מיכאל (מיקי) משחזר בריאיון נפרד את הילדות לצד האב הנערץ. "אני זוכר ששנה שנתיים לאחר מלחמת ששת הימים הוא לקח אותי איתו כשנסע למדבר סיני, לבקר במוצבים ובמפקדות ליד התעלה ולתת שם הרצאות. בכל בסיס כזה אנשים התכנסו בחדר אוכל, ואבא צייר את שרוליק על בריסטול ורוד גדול ודיבר עליו. הוא זכה להרבה חום ואהבה, וזה זיכרון מתוק מאוד שחרות בי. אני יושב שם ורואה את אבא שלי מצייר מול החיילים, ששונים את דבריו בצמא, שואלים שאלות וצוחקים".

אבל לצד הצחק והאופטימיות הוורודה, האהדה הרבה מהקוראים וההערכה המקצועית מהעמיתים, דוש גם מצא את עצמו על תקן של נטע זר בתקשורת ובתרבות המקומית. ישראל שלו נותרה יפה וצודקת, גם כשמנסים לשכנע אותה שאינה כזו. שוב ושוב הציג את שרוליק כשחור שלום, בעוד איביו מחרחרים מלחמה. ואם לא די בכך, אפילו המתנחלים זכו באיוריו לאור מחמיא. חלק מהמילייה האמנותי המקומי זיהה אותו לפיכך כלאומן קיצוני, והיה לכך גם מחיר מעשי.

"העמדות שלו היו שאובות מרקע הישרדותי ביטחוני", אומר מיקי, בן 64 מגבעתיים, דוקטור לגיאולוגיה ומנהל תחום הגיאולוגיה והגיאופיסיקה במשרד האנרגיה. "הוא בוגר השואה, והובילה אותו התחושה שהשואה נפלה על עם ישראל כי לא היה מלוכד אלא מפוזר ומוטמע באומות העולם. הוא סבר שהתנאי ההכרחי להישרדות הוא לכידות לאומית. עם ששומר על הלכידות שלו - דרך טיפוח המורשת והערכים המשותפים - הוא עם שישרוד, וככל שהלכידות מיטשטשת עשויה להתעורר שאלה קיומית. הניצחון הגדול של ששת הימים הוכיח בעיניו את היכולות העצומות של הלכידות הלאומית שלנו, ואחר כך, כשהתחילו ספקות שכרסמו בלאומיות, הוא ראה בכך איום.

"אני לא יודע להגיד אם הוא לקח את זה גם באופן אישי. אולי חשב שבמקומות מסוימים, בעולם של 'התלאביביות' השמאלנית הבהומית, אנשים רואים בו ביטוי לא לגיטימי. בכל מקרה, מבחינתו החשש הגדול היה שהולול בסמלים והטשטוש של הישראליות עלולים לעלות לנו

במחיר כבד. זו התחושה שליוותה אותו בעשורים האחרונים לחייו".

מארש בכניסה למחנה

מבט רוחבי בארכיון יוצר תחושה של הצפה. אפשר לטבוע באדם הזה, שיצירתו, השכלתו, שיעור קומתו ורוחו היו עמוקים מני ים. וסיפור חייו - טוב, כבר לא מייצרים כאלו.

לפני שהגה את דמות הנער החובש כובע טמבל, חשב דוש דווקא על בעל חיים - צבי ארצישראלי. "אני מחבב כמו כולם את החיה האצילית והיפה הזו, אבל יש לו בעיה", כתב ברשימותיו. "הוא מנסה להישרד בפחד מתמיד מהאויבים שלו בעזרת רגליו המהירות. הצרה היא, צחוק האבולוציה, שגם הטורפים יודעים לרוץ כמוהו"

קרל גרדוש נולד ב־15 באפריל 1921 בכודפשט. שם משפחתו המקורי היה גולדברגר, עד שאביו אלכסנדר החליט לשנותו לגרדוש - צירוף אותיות חסר משמעות, אך בעל צליל הונגרי מובהק. את השם קרל העניק לבנו על שמו של מלך הונגריה האחרון. המשפחה הייתה מתבוללת, אך בהגיעו למצוות גילה קרל שיש לו גם שם יהודי: מנחם־מנדל.

עוד בנעוריו חלם דוש להיות סופר, עיתונאי או מדען, אך אז פרצה מלחמת העולם השנייה וטרפה את חלומותיו. מיד לאחר שסיים את בית הספר התיכון הוא נשלח לעבודות כפייה במכרות הנחושת במחוז בור בסרביה. "ביוגוסלביה תפסה אותנו הפצצה מן האוויר", תיאר דוש בכתביו את קורות הדרך למחנה העבודה. "בקרונות הסגורים היה לנו נושא לשיחה בשעת ההפצצה: האם כדאי לאחל שהמטוסים האמריקניים מעל ראשינו יצליחו במשימתם? הגענו לבור ברגשי הקלה מסוימים. האוויר היה צח, הנוף מרהיב עין, ובתחנה חיכתה לנו הפתעה. תזמורת אסירים ניגנה לכבודנו את 'המארש הטורקי' מאת מוצרט. איש מאיתנו לא שמע על עלילות אושוויץ, וקבלת הפנים המוזיקלית עודדה מעט. לעומת זאת, מראה האסירים לא בישר טובות. ותיקי בור היהודים, שמילאו תפקידים שונים בתחנה, היו רזים מאוד, סחוסים, מגולחי ראש - ומגן דוד צהוב ענקי התנוסס על בגדיהם המרופטים".

באוקטובר 1944 סגרו הנאצים את המכרה והובילו את כל האסירים בצעדת מוות לכיוון הונגריה. קבוצת העבודה של גרדוש רוכזה בכפר צ'רבנקה, סמוך לגבול. "כלאו אותנו בקבוצות של

איור: דוש (קריאל גרדוש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

27.22x33.6	5/10	35	עמוד	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821961-5
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790						

"הברקה יומית, תגובה סאטירית מהירה ומקורית על המתרחש בארץ ומחוצה לה. דרושים לכך מאמץ ללא הפוגה וכישורים מיוחדים" עם שרוליק במדים

באוניברסיטה המקומית צרפתית וספרות השוואתית. שם הוא גם פגש את שושנה רומן, שהייתה עדיין תלמידת תיכון, וכעבור זמן הם נישאו. בתחילת 1946 החליטו להימלט מהונגריה, הן בשל גילויי האנטישמיות במדינה והן מתוך התנגדות לשלטון הקומוניסטי, שפגע בחירות האזרחים. השניים עברו לפריז, וקרל התקבל ללימודי ספרות בסורבון. הזוג הצעיר נעשה מעורב בחוגי הסטודנטים התוססים בבירת צרפת.

באותה העת הייתה פריז המרכז של פעילות לח"י באירופה. בעקבות התרועעות עם פעילי המחתרת הארצישראלית הצטרפו קרל ושושנה למאבק נגד שלטון המנדט הבריטי - בהסברה, בפעילות מבצעית-מדינית ובגיוס משאבים. ברשימותיו האישיות מסביר דוש שבהצטרפותו לח"י מצא הקלה מסוימת לתחושת התסכול ממצבו הקורבני והסביל של היהודי הגלותי. דניאלה ואחיה מיקי מספרים שהוריהם היו שותפים גם לתכנון מבצעים מופרכים, כמו הפצצת ארמון בקינגהאם. אבל לצד כל אלה חלה בזכות לח"י תפנית מעניינת בקריירה המקצועית של קרל: לבקשת אנשי המחתרת הוא יצר ושלח קריקטורות לביטאון "המעש", וחתם עליהן בשם העט "שיר". זו הייתה למעשה תחילת דרכו כקריקטוריסט.

מילה אחת, שתי משמעויות

הזרם האקזיסטנציאליסטי ואידאולוגיית הארגון הלאומי-ימני שימשו בערבוביה בנפשו של קרל הצעיר, שחיפש את דרכו וזהותו במציאות של פוסט מלחמת העולם השנייה. הוא נהג לשבת בבתי הקפה שהיו מזוהים עם ז'אן-פול סארטר וסימון דה-בובואר, ולאחר מלחמת ששת הימים הקדיש קריקטורה לשני הפילוסופים: שרוליק יפה התלתל מגיש להם את ליבו, שיראן שהוא זך ונקי.

לאחר כשנתיים בפריז נסעו בני הזוג גרדוש למרסיי, עלו לספינת המעפילים "מרתון", ובמרץ 1948 הגיעו לחיפה. בארץ המשיך קרל בפעילותו בלח"י, ואף נאסר והוחזק בכלא יפו ובכלא עכו בעקבות רצח ברנדרט - פעולה שהוא דווקא לא היה מעורב בה. כמו נופיה השלווים של פריז, גם כותלי הכלא מצאו את דרכם לרישומיו.

לאחר קום המדינה ניסה דוש למצוא עבודה בעולם העיתונות הישראלי, אך נתקל בקשיים. "הסתובבתי עם קריקטורות בשבועונים של מפא"י. הסתרת את עברי כאיש לח"י", סיפר. ב-1950 הציע לו אורי אבנרי להצטרף לצוות השבועון "העולם הזה". בהתחלה חשש דוש להיענות להצעה, מאחר ש"חיפשו איש מרכזי שיעסוק בעריכת גרפיקה. אינני יודע. אין דבר. אף אחד אינו יודע איך עושים זאת. נלמד ביחד: וזה מה שקרה. (...) כל מה שעשינו היה בבחינת חידוש: שפה, גרפיקה, סגנון". אבנרי הוא גם מי שהציע לקרל לאמץ שם מקורי בעל צליל עברי - קריאל.

במדור הקריקטורה של העולם הזה, "דוש בצד", נולדה ב-1951 דמותו של שרוליק כהאנשה למדינת ישראל. שנתיים אחר כך, ב-1953, נפצע דוש באורח קל מפצצה שהושלכה אל מערכת השבועון. באותה שנה עזב את "העולם הזה", לאחר שד"ר עזריאל קרליבך הציע לו הצעה שלא ניתן

צילום: עוזי סינג, באדיבות המשפחה

"אנשי אס"אס בתוספת מתנדבים מתושבי המקום וחיילים אחדים מהמסגרת ההונגרית עברו ממבנה למבנה וציוו על האנשים לצאת", כתב דוש. "הדרך האחרונה הייתה קצרה: כמאה מטר עד בור גדול. הצריף שלנו היה האחרון. עד שהגיע תורנו חלף נצח רועש של פקודות, צעקות וצרחות אש קצובים. הנחיריים שלנו נתמלאו בתערובת הריחות המיוחדת של ליל צ'רבנקה: ענבים רקובים מהכרם הסמוך, אבק שרפה ודם".

גרול - חפירה להפקת חמר. הצריף שלנו היה האחרון. עד שהגיע תורנו חלף נצח רועש של פקודות, צעקות וצרחות אש קצובים. הנחיריים שלנו נתמלאו בתערובת הריחות המיוחדת של ליל צ'רבנקה: ענבים רקובים מהכרם הסמוך, אבק שרפה ודם".

בבור בצ'רבנקה חוסלו האסירים כולם, למעט תריסר שהצליחו להימלט מגיא ההריגה. אחד מהם היה דוש. הוא הצטרף לשורות הפרטיזנים ביוגוסלביה ולחם בנאצים עד להגעתן של בעלות הברית. בשו בו לכודפשט נודע לו שהוריו ורוב בני משפחתו נספו בשואה. קרל בן ה-24, נחוש לבנות מחדש את חייו, עבר לעיר סגר ולמד

מאהמאתי איש בצריפים", כתב. "כעבור זמן מה - כמה? - נשמעו קולות של מפקד. באפלת הצריף שבו שכבתי יחד עם 50 מחבירי שררה דממה, פרט ללחשים בודדים שאינני מסוגל ואינני רוצה לזכור את תוכנם. ברדת החשכה נשמעו יריות בודדות. אחד הכדורים חדר לצריפנו ופגע בחברי אקוש, שמת על ברכיי.

"זמן קצר לאחר מכן החלה הפעולה. יחידות המחסלים - אנשי אס"אס בתוספת מתנדבים מתושבי המקום וחיילים אחדים מהמסגרת ההונגרית - עברו ממבנה למבנה. הם ציוו על האנשים לצאת ולהסתדר בשורות בנות חמישה. הדרך האחרונה הייתה קצרה: כמאה מטר עד בור

איור: דוש (קריאל גרדוש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

27.24x34.62	6/10	36	עמוד	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821962-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

"אני באמת כזה?". עוסק הרבה במבט של שרוליק ישראל על עצמו

אור: דוש (קריאל גרודש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

שי צ'רקה: "ילדיו של דוש אמרו לי: 'אבא אהב מאוד אתכם, המתנחלים. הוא אפילו חשב פעם לעבור לאריאל, אבל הוא פחד מהתיג'. דוש ידע שזה משהו שלא 'כדאי' לעשות. בזמנו הכול היה לאומי מאוד, אבל הוא היה קצת מעבר לזה. היו לו נטיות ימניות, והן לוו בחששות רבים אין יסתכלו עליו"

גם העיתונאי רודף אחר אותה חיה. אך רק להתבונן בה, כדי שיוכל אחר כך לספר ציזבאט. אני רודף אחריה כדי לקלוע בה. זה כל ההבדל. אני צייד. אבל דל נשק. רק חץ וקשת. לא כל כך יעיל, לא תמיד פוגע: אותה חיה חמקמקת היא מאור. אף שהחץ שנון, אין פגיעתו קשה. אך אני מוסיף לרדוף אחריה ולשלח בה חיצים. כי צייד אני" (מתוך רשימותיו של דוש).

לא מעט מהקריקטורות של דוש הוכיחו את עצמן כעליזמיות. הוא מפליא לתאר את חלום השלום, שנותר תמיד מעבר להישג יד - שרוליק דוהר על סוס מפלסטיק, או לכוד במבוך שאי אפשר לפתור. בקריקטורות אחרות הוא מתאר את האימה מפני בחירות מיותרות, ואת אופיין המלוכלך. גם נושאים חברתיים כלכליים העסיקו אותו: הוא מתריע מפני האלימות, השחיתות, המונופול של הנמלים, הקיטוב בעם ועוד.

נושא שחוזר על עצמו הוא המבט של העולם על ישראל, והמבט של ישראל על עצמה. שרוליק מתבונן במראה, רואה מפלצת ושואל את עצמו "אני באמת כזה?". קריקטורה שהיא ביטוי מדויק לישראלי שהספק בצדקת הדרך מכרסם גם בו. קריקטורה אחרת, שדוש העיד עליה כי היא האהובה עליו ביותר, מראה את שרוליק עומד בחשכה ומידפק על דלת ה"צדק", שמובילה לשום מקום. היא צוירה לאחר שהאום גינה, שוב, את מעשה של ישראל.

בעוד התקשורת הישראלית הלכה ונטתה

לסרב לה: לפרסם קריקטורה יומית בדף מאמרי המערכת של עיתונו, מעריב. "אזרחי עזו, שמתו נפשי בכפי - ועניתי בחיוב", תיאר דוש לימים את כניסתו לתפקיד שהיה בגדר חידוש בעיתונות העברית, ונדיר גם בתקשורת הבינלאומית. "הברקה יומית, תגובה סאטירית מהירה ומקורית על המתרחש בארץ ומחוצה לה. דרושים לכך מאמץ ללא הפוגה וכישורים מיוחדים".

מאז ועד מותו בשנת 2000 היה דוש הקריקטוריסט הפוליטי הבכיר של מעריב, עיתון שבמשך שנים רבות היה הנפוץ ביותר במדינה. במכתב אישי ממנו לקוראים, שהתפרסם מעל דפי העיתון ב-15 ביוני 1981, תיאר דוש את משימתו כ"עשייה בלתי שגרתית והפיכתה לשגרה יומית". הקריקטורה הפוליטית הינה כלי ביטוי מרוכז ותמציתי מאין כמוהו. בניגוד לכתבה או מאמר, המספקים מרחב תמרון מילולי בהגשת הנושא - הצלחתו או כישלונו של הציור הרעיוני תלויים על חוט השערה, על סיכוי יצירתי קצר ויחיד. וכך, בכוננות מלאה לקראת מומנט קריטי זה, נערכו חיי המקצועיים במשך עשרים וכמה השנים האחרונות.

הקריקטורה הייתה אומנם הכלי שבו זרחו החרות וכושר הביטוי של דוש, אך הוא סלד משמה של האמנות הזאת. "קשה לבטא אותה והיא גם מבלבלת", אמר על המילה קריקטורה. "היא כוללת שתי עשיות שונות זו מזו תכלית השוני. האחת - ציור פרצופים בהגזמה קומית. אין לי עניין רב בעיסוק זה. השנייה - זו שאני מעורב בה - פרשנות מדינית-חברתית בקווים ובסמלים, לרוב על דפי העיתונות. האנגלוסקסים החכמים מצאו לקריקטורה הרעיונית מונח ספציפי: קרטון, cartoon. אבל אנחנו, יחד עם שאר אומות העולם, לא השכלנו לאמץ אותו. גרוע מזה - בשימוש היומיומי, המילה קריקטורה לבשה משמעות שלילית וולגנטית: מעוות, שטחי, מוגזם, בלתי רציני ואולי פה ושם משעשע".

דוש הציע שם עברי לקריקטורה, "עוקיצור", אך האקרמיה ללשון העברית לא קיבלה את הצעתו. קוראי העיתון הכירו אותו כרבי-אומן שקולע לאירוע האקטואלי בול בפוני, אבל דוש הסביר גם את חסרונות הסוגה הזאת: "הקריקטורה הפוליטית משולה לגרזן. מכשיר יעיל, חד, חזק, מהיר, אך אינו מתאים לעבודה עדינה של גילוף וניתוח. לעיתים אני מקנא בחבריי הסופרים והכתבים שמשתמשים באומל המדויק של מילים ומשפטים", אמר בריאיון לקול ישראל בשנת 1962. מאוחר יותר העיד על עצמו: "אני רואה בקריקטורה ביטוי אמנותי-גרפי, אלא ביטוי פובליציסטי-עיתונאי-סאטירי. הדגש הוא על הרעיון, והדבר הזה מחייב שלא להיות ציורי גרידא. אני משתדל תמיד להמעיט בקווים ובפרטים".

במקביל לפרסום הקריקטורות החל גם דוש עצמו לכתוב מאמרים, סיפורים ומחזות. "תשוקה שלו הייתה כתיבה, ביטוי בכתיבה", אומרת דניאלה. "הוא היה אומר שהיפוי בקריקטורה הוא החרות והאמירה הברורה, ומצד שני אין בה ניואנסים שיש בכתיבה. לכן היה חשוב לו לאורך השנים לפתח גם את הצד הזה".

לבעוט בספסל הנאשמים

"בעצם מה עיסוקי?"

המקצוע העתיק ביותר: צייד.

אני צד חיית-טרף נוראה: האקטואליות. ההתרחשויות והאירועים של יום-יום.

אור: דוש (קריאל גרודש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

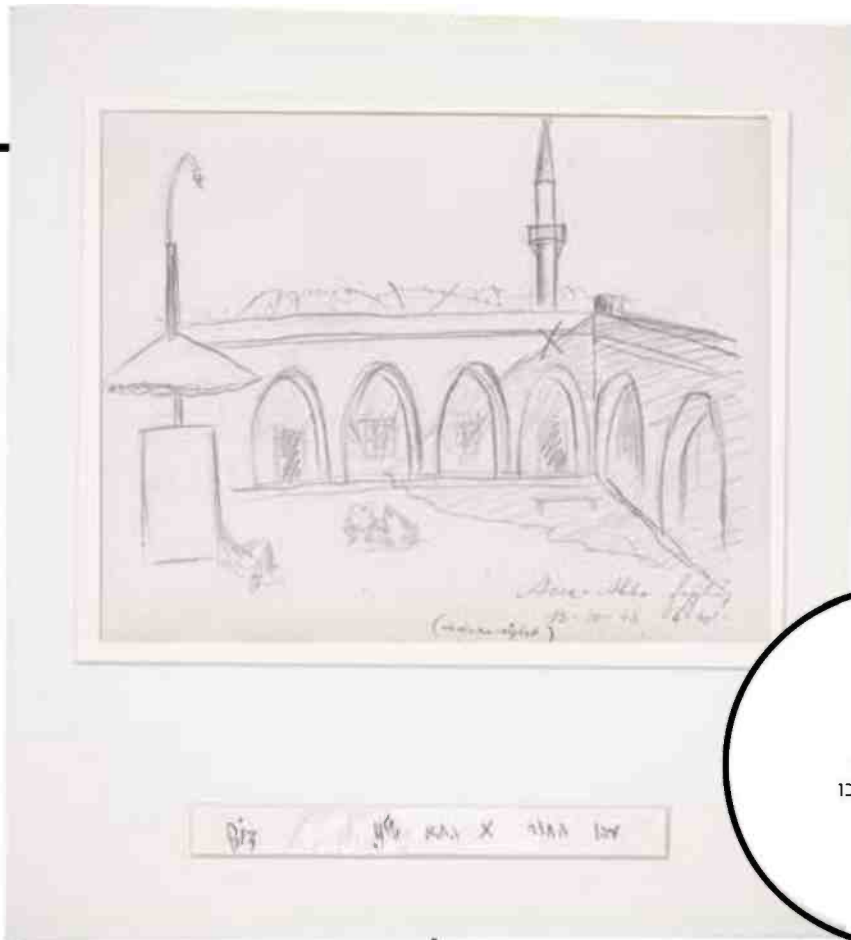

27.05x32.51	7/10	37	עמוד	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821963-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790						

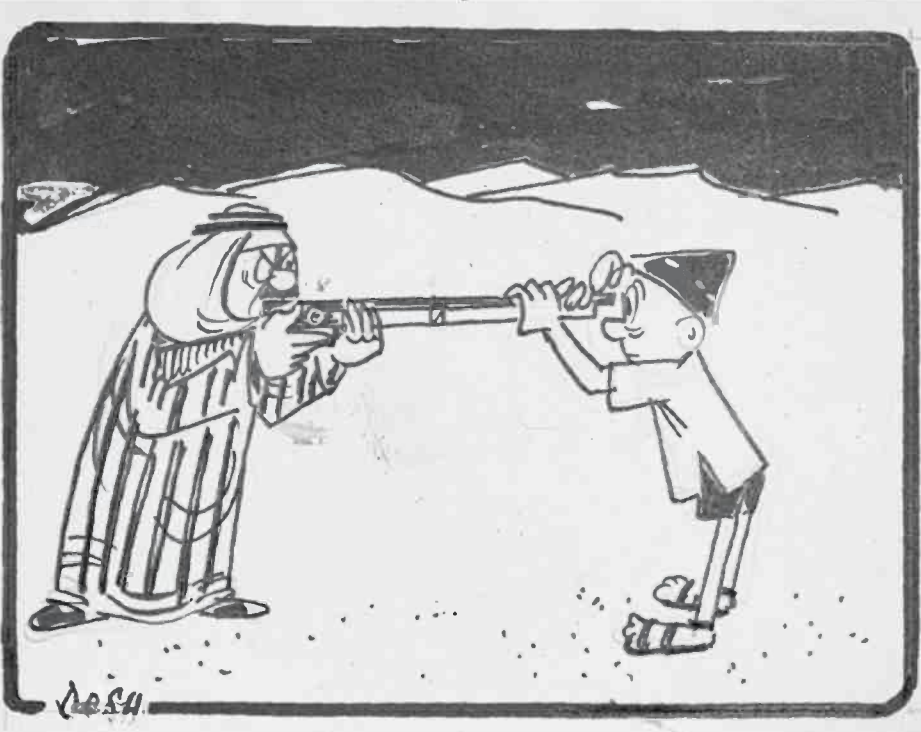
"לדוש, בעל הדעות הימניות, לא היה סיכוי, כתב לימים טומי לפיד - חברים של דוש, קישון ופרקש לחבורה שכונתה 'המאפיה ההונגרית'. 'לא שלזאב לא הגיע הגיע לו בהחלט. אבל גם לדוש הגיע. היה זה מקרה מובהק של הפליה מתוך שיקול פוליטי"

איור: דוש (קריאל גרדוש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

איתנו עוד לפני קום המדינה. אחד הרישומים מכלא עכו

עדיין כובש. הקריקטורה "השלום נראה רחוק", מתוך הספר "סליחה שניצחנו"

איור: דוש (קריאל גרדוש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית

שמאלה, לא פעם עד כדי פוסט-ציונות, נותר דוש איתן בעמדתו שהציונות היא הדרך המוסרית והצודקת, ושהמבטים המאשימים ששולח העולם לעבר ישראל - לעבר "שרוליק" שלו - נגועים לא פעם באנטישמיות. באחת מרשימותיו הגדיר את עצמו כ"ציוני אקטיביסט אופטימיסט, בוגר השואה עם לקחים". ועוד כתב:

"הערך העליון - להישרד - מתוך כוח חזק סדר עדיפויות - קיום - צדק ומוסר.

לא מתנגשים במקרה שלנו".

כשישראלים רבים החלו לאמץ את

המבט העיוני, דוש חש שנפער קרע

בינו ובינם. "ככל שחלפו ימי

בראשית והממלכתיות

היהודית התגבשה לשגרה

אפורה, גבר קולם של

אנשי הספק, האכזבה

וההאשמה", כתב במאמר

המופיע בספרו "תשובה

חלקית". "מלחמת ששת

הימים העניקה באופן

פרדוקסלי תנופה אדירה

לקטרג. בהתעלמות מהיותה

מלחמת מגן והצלה, מצאה ההאשמה מטרדה

נוחה בתוצאותיה: ב'כיבוש'...

"בימים הנוראים שלאחר מלחמת יום הכיפורים נפרצו כל הסכרים. מחנה המאשימים חגג את ניצחונו. הוא התעצם עד כדי שליטה כמעט מוחלטת בעיצוב אקלים החברה. באצטלה של חקר 'המחרל', הוא הסתער על הציבור הישראלי הפצוע בתוקפנות בלתי מרוסנת... אם רצוננו לחיות, הגיעה עת לצאת למלחמת שחרור מן החטאים שלא חטאנו. בתקופת אמיל זולא, אמיצי הלב והתבונה ידעו לקום ולזעוק 'אני מאשים'. בפני בני דורנו הוצב אתגר לא פחות גורלי. לבעוט בספסל הנאשמים ולהכריז בעוז ובקול גדול: אינני אשם!"

"מלחמת ששת הימים הייתה קו פרשת המים", אומרת דניאלה. "הטראומה המתחדשת של סכנת הקיום, המפגש עם השנאה המקומית - כל אלה גרמו לו להחזיק בדעה שישיראל חייבת להיות חזקה. המלחמה ההיא הבהירה לו שעם כל הכבוד לחזון ההשתלבות במרחב, והרצון לבנות מרחב תיכון חדש - בלי חוק אֵין הישרדות".

לאחר המלחמה ראה אור הספר "סליחה שניצחנו", ובו קריקטורות שצייר דוש וטורים שכתב אפרים קישון במעריב בימי הקרבות ואחריהם. שני היוצרים הטיבו לבטא את רחשי ליבו של ההמון ביחס למוסריותה של מלחמת ששת הימים, וספרים נחל הצלחה רבה והפך לאלבום ניצחון לא רשמי. כשמעלעלים בספר, גם אם אווזים עותק ישן ומצהיב מאחת המהדורות המוקדמות - החומרים עדיין כובשים במקוריותם וברענונותם. צריך אולי לעדכן כמה מילים ומונחים, אבל עוקץ ההומור הרעיוני לא קהה עד היום: "מגמה של נורמליזציה מורגשת לאחרונה באזור", נכתב באחד הדפים האחרונים. "משלוחי הנשק הסובייטיים לחימוש ארצות ערב חזרו למסלולם הרגיל. סכנת השלום חלפה לעת עתה". אבל מיד לאחר מכן החלו כאמור רוחות אחרות לנשב בציבוריות הישראלית. בקריקטורה שפרסם דוש במעריב ב־1976 נראה ישראלי מעוטר בשני מגינידור. על האחד נכתב "אני ציוני", ועל השני "מה לעשות בנידון?". "הציור הזה שבר לי את הלב", מתוודה דניאלה. "תמיד ראיתי אותו כ'דוש הגדול'. לא חותי מבחינה

רגשית את המהלך הזה, את התפיסה שלו שהוא נדחק מהקונצנוס".

דוש האמין שהתשובה לשאלה שבקריקטורה היא האתוס שהוביל את המדינה בשנותיה הראשונות - בניית הכוח הצבאי ויישוב הארץ. משנות השבעים והלאה תויגה גישה זו כימנית. "דוש היה ימני. הוא לא הצליח להסתיר את זה, אבל גם לא רצה לשים את זה לגמרי בחוץ", אומר הקריקטוריסט והמאייר שי צ'רקה, תושב צופים שבשומרון. "ילדיו אמרו לי: 'אבא אהב מאוד אתכם, המתנחלים. הוא אפילו חשב פעם לעבור לאריאל, אבל הוא פחד מהתיג'. דוש ידע שזה משהו שלא 'כדאי' לעשות. צריך לזכור שבזמנו

הלאומיות לא הייתה שייכת לימין, הכול היה לאומי מאוד, אבל הוא היה קצת מעבר לזה. היו לו נטיות ימניות, והן לוו בחששות רבים איך יסתכלו עליו".

בלי עיתון הכול אבוד

כמה מהקריקטורות של דוש מביעות בבירור את אהדתו להתיישבות מעבר לקו הירוק. באחת מהן, שצוירה בימי העלייה לסבסטיה, נראית משפחה דתייה מצטופפת בקרוואן מט לנפול, בראש הר טרשים סחוף רוחות וגשם. אחד הילדים שואל את אמו: "זה נכון שאנחנו עשירים וקיבלנו מיליארדים ובגללנו מתמוטטת החקלאות

ואנחנו אשמים שהערבים שונאים אותנו ואין שלום בארץ ובעולם?". איור אחר מראה מפגין נושא שלט "פגו עכשיו", ליד תותח ענק המכוון לעבר ההתנחלויות. גלויה ששלח בב' סיון תשל"ב (1972) מכריזה "לאנשי כפר-עציון ולכל יושבי הגוש המתחדש, יישר כוחכם! בידירות דוש", ושרוליק מצויר נשען על האלון הבודד. קריקטורות אחרות שלו, מאוחרות יותר, הביעו התנגדות לנסיגה מהגולן.

ייתכן שהדעות האלה שביטא הן שגרמו לפרס ישראל להישמט מידיו. "בשנת 1993 הוענק הפרס לקריקטוריסט זאב (שם העט של יעקב פרקש - ב"ק), שהיה מזוהה עם המרכז-שמאל", מספרת דניאלה. "שרת החינוך או הייתה שולמית אלוני, ובראש הוועדה עמדה נציגה שלה. לא זאב ולא דוש הגישו את מועמדותם, אבל באותה שנה החליטו לעשות משהו מיוחד ולהעניק לקריקטוריסט את פרס ישראל בקטגוריית העיתונות. זאב עצמו הופתע ואמר שהפרס מגיע לדוש. הוא אפילו היה נבוך מהעניין, וכך גם אבא שלי. הם היו חברים טובים מאוד. אבא ראה במקרה הזה עניין פוליטי ברור".

אגב, איך את מזהה את עצמך מבחינה פוליטית?
"בטח לא בשמאל", היא יורה מיד, ואז שוקלת מילים ואומרת: "אני איפשהו במרכז".

"לדוש, בעל הדעות הימניות, לא היה סיכוי", כתב לימים טומי לפיד - חברים של דוש, קישון ופרקש לחבורה שכונתה "המאפיה ההונגרית". "לא שלזאב לא הגיע הגיע לו בהחלט. אבל גם לדוש הגיע. היה זה מקרה מובהק של הפליה מתוך שיקול פוליטי".

"זאב ודוש הם שני האבות הגדולים של הקריקטורה בישראל", אומר צ'רקה. "לקריקטוריסטים בארץ יש יותר זיקה לזאב. אני מניח שזה קשור במידה מסוימת לכיוון פוליטי, אבל זה גם עניין של אישיות. יצא לי לפגוש את דוש רק פעם אחת בחיי; היה בו משהו מרוחק. זאב היה כמו 'אבא אוסף'. אם הוא שמע על צעיר שמצייר קריקטורות, הוא לגמרי היה נותן את עצמו כדי לעזור לו. מזאב למדנו לתפוס פרצוף של בן־אדם, כי הוא התעסק בעיקר בפורטרטים. התרומה הגדולה של דוש מתבטאת בשרוליק; היכולת לתפוס רגעים של טבע אנושי ולהפוך אותם לקלאסיקה, למשהו שנכון תמיד. בנוסף הוא הרבה לעסוק בסיפור של עם ישראל מול העולם".

80821964-8	03/2022	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 38	8/10	19.69x32.76
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

"דוש, שהיה אחד מהיוצרים ואנשי ההגות הבולטים ביותר במדינת ישראל, היה גם אחד הלא מוערכים שבהם", אומר מיקי. בניגוד לצדקה, הוא סבור שאביו נהג לבטא את עמדותיו הפוליטיות במלואן, "והוא שילם מחיר כבד על ההקפדה שלו לא להתחמק מעמדה רעיונית במקומות שהוא חשב שזה נכון. אחרים מבני דורו – חנוך לוי, ס' יזהר, עמוס קינן, יגאל תומרקין ועוד – עשו קריירות בגלל עמדותיהם השמאליות. זאב זכה לחיבוק גדול כל כך מהממסד מכיוון שהייתה לו נטייה שמאלית והוא צייר בעיתון שמאלני, הארץ. אבא, עד יום מותו, סבל והיה מתוסכל מכך שלא זכה להערכה על היצירה העצומה שלו באינספור תחומים. הוא ידע שזה במידה רבה בגלל המחויבות המוחלטת לרעיונות ולמחשבה הפוליטית שלו".

רשימות שנהג דוש לכתוב לעצמו לפני הרצאות וראיונות, מעניקות הצצה לעולם המחשבות והתפיסות שלו בצורתן הגולמית ביותר. בדרך מרמז במרץ 1983 קבע הקריקטוריסט שאם הימין רוצה להישאר בשלטון, עליו לדאוג לכך שרעיונותיו יקבלו אחיזה גם בעולמות התרבות והמדינה. "האינטליגנציה הימנית מתוסכלת, מתגוננת.

שלטון בלי תשתית תקשורתית-אמנותית-רעיונית – אסון. התסכול מתבטא בקיצוניות אלימה. הרעיון הלאומי לא מושך את הנוער המשכיל מעשית, ובמקביל – התעצמות הממסד השמאלני. תחזית: אם לא יחול שינוי – חוסר אונים. המחנה מתנוון, מתפורר. נסיגה פיסית ורוחנית. בפשטות, בלי עיתון – אבוד".

"התקשורת הייתה שמאלנית גם בימי בגין, ודוש היה די בודד במערכה – אולי קישון היה לצידו", אומרת דניאלה. "הוא הרגיש שהוא נותן ביטוי לרוב השפוי".

כשרדש מדבר לפעמים על "המחנה שמנגד", הוא מתכוון לתקשורת. כשהליכוד עלה לשלטון הוא ציפה שאנשי התקשורת וחוגי האמנות מקרב הימין יתפסו עמדת השפעה, אבל עד מהרה התמוססה תקוותו. בגין, לדעתו, לא נקט יד חזקה דיה במלחמה בטרור, ולא הצליח להפוך את המתנחלים לקונצנזוס. לבגין גם לא הייתה השפעה על התרבות, והמשיכו להישמע בה בעיקר קולות ממחנה השמאל.

מאידך, תקופת כהונתו של בגין נתנה לרוש הזדמנות להפנות את מרצו ויכולותיו לאפיקים

חדשים. "היה לו רצון עז להיות אדם של עשייה, ולא רק של מילים וכתיבה. לכן הוא שמח כשמינו אותו לנספח התרבות בלונדון. כך התאפשר לו להשתמש בכישורי ההסברה שלו בחוץ לארץ". מאמר המערכת ב"העולם הזה" תקף את המינוי בחריפות: "דוש ידוע כלאומן קיצוני", כתב שם אורי אבנרי, עמיתו משכבר הימים. "איך זה נשלח קנאי לאומני לבריטניה דווקא, ארץ שכל גישה קיצונית נראית בה כחריגה קשה להעלות על הדעת שהאיש המדובר עליו היה פעם אחד מעמודי התווך של מערכת 'העולם הזה', וכי ביטא במשך שנתיים את השקפת העולם שלנו בקריקטורות פוליטיות נוקבות".

לקחת את הדמות לקצה

"הסופר הצרפתי הנודע אנדרה מלרו שם בפי אחד מגיבורי ספרו 'ליאספואר', התקוות, את המשפט הבא: 'מה הדבר בעל הערך הרב ביותר אשר אדם יכול לעשות בחייו? למצוא ביטוי מלא לחוויה הגדולה ביותר שאותה עבר'. החוויה הגדולה ביותר של חיי, לאחר הטראומה הנוראה של השואה, היא שיבת ציון. ועליל בידו למצוא ביטוי לחוויה הזו דרך שרוליק – הסמל של המדינה. שרוליק הוא ספק יציר דמיון ספק דמות אמיתית אשר נולדה מהמפגש ביני לבין העם שלי, במהלך המאורע ההיסטורי הגדול אשר זכיתי להיות שותף לו, הקמת מדינת ישראל" (מתוך דברים שאמר דוש בערב הוקרה שהתקיים לכבודו, שנה לפני מותו).

אי אפשר לדבר על דוש בלי להתייחס גם לקורותיו של שרוליק. כי שרוליק, מדינת ישראל ודוש חד המה. או כפי שהעיד הקריקטוריסט ברשימותיו: "שרוליק כמונו הגיבור הראשי, אני ולא אני". אדם לא קם פתאום בבוקר ומרגיש שהוא עם, וגם שרוליק לא הפציע ברגע אחד ממעי אביו והתחיל ללכת. דוש, שהיה בראש ובראשונה אמן של דיוק, של מיצוי רעיונות גדולים בקווים ספורים, חיפש דמות ייצוגית למדינה הצעירה. "הסמל נועד לתפוס את מקומו הצנוע בין דימויי העמים, בצד דוד סם האמריקני, מריאן הצרפתייה, הדוב הרוסי ועוד עוד", כתב בספרו "ארבעים!". לפני שהגה את דמותו של שרוליק, הוא חשב דווקא על בעל חיים – צבי ארצישראלי. "אני מחבב כמו כולם את החיה האצילית והיפה הזו, אבל יש לו בעיה", כתב ברשימותיו. "הוא מנסה להישרד בפתח מתמיד מהאויבים שלו בעזרת רגליו המהירות. הצרה היא, צחוק האבולוציה, שגם הטורפים יודעים לרוץ כמוהו".

אל הצבי הזה עוד נחזור בהמשך. גם דימוי מתבקש אחר נדחה על הסף: "תמיד התנגדתי להשוואת הסכרס, בתור בני אדם, עם הפרי", כתב ברשימותיו. "זה פרי לא סימפתי. רך, מרמה, עם קוצים מיקרוסקופיים, ויש לו איזה טעם פרווה סיבי משונה". דוש לא רצה גם לבחור דמות נשית,

מעריב. יולי 1958

סימולאטור ראשון בין הציורים הזני והאילן עם מקומו ובקניניה של הזנב האמיתי.

25.08x28.49	9/10	39	עמוד	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821965-9
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

צילום : שריה דיאמנט

דניאלה עם ציורי דוש בספרייה הלאומית, ולמטה עם אביה בשנות השמונים. משמאל: האח מיקי

צילום : ורדי כהנא, באדיבות המשפחה

דניאלה גרדוש: "מלחמת ששת הימים הייתה קו פרשת המים. הטראומה המתחדשת של סכנת הקיום, המפגש עם השנאה המקומית – כל אלה גרמו לאבא להחזיק בדעה שישראל חייבת להיות חזקה. המלחמה הבהירה לו שעם כל הכבוד לחזון ההשתלבות במרחב, והרצון לבנות מזרח תיכון חדש – בלי חוזק אין הישרדות"

מרקסיסט, כמו כולם, אבל הגעתי למסקנה בלתי נמנעת – 'הסוציאליזם אינו מסוגל ליצור תנאים כלכליים כדי לקיים את הבטחתו'. אמר את זה לורד קיינס, הפלפלן המפורסם. בהקשר לדורות הבאים של גראוצ'ו הוא העיר: 'בטוח הארוך נהיה כולנו מתים'."

בהמשך מדבר דוש על מרטין בובר, ש"מגנה את האסכולה של 'יש בזה משהו' וסולד מהרליטיביזם המוסרי ומטיף לאומץ להוציא משפט ערכי. ואז אנחנו ביהדות. עם הכפייה הנהדרת של 'להבדיל' בין חושך לאור, בין טפל לעיקר, בין קורש לחול. במובן זה אני מרגיש את עצמי מאוד יהודי."

בכרטיסייה האחרונה שהכין לנאומו כותב דוש כך: "התיאוריה והפרקטיקה, האידיאולוגיה והמציאות, התחילו להסתדר אפילו בעיסוקי בקריקטורות. פתאום הבנתי אפיוורה מעניינת שהתרחשה בראשית דרכי. כשהיפשתי סמל לעם ולמדינה, התעוררה האפשרות הסבירה – רמות

טיוטת נאומו לקראת האירוע לרגל צאת ספרו "ארבעים" נותנת עוד הצצה אל גלגלי המוח של תהליך היצירה. "אחרי שהספר יצא לאור, ראינו אותי מספר פעמים בעיתונים וברדיו", כותב דוש, ומסמן לעצמו הערכות זמן לצד הטקסט – ארבע דקות עד כאן. "השאלות הסתובבו סביב ענייני העשייה. איך ביצעתי את הסלקציה? מניין באו הרעיונות? מהי הקריקטורה האהובה עליי? מה סיפורו של ישראל הקטן? ועוד מסוג זה. מה שלא שאלו ולא התנדרבתי למסור: הרקע האידיאלי של העבודה, המטען הרעיוני וההשקפתי. הקרקע שממנה צמחו 'החומרים', כפי שאומרים היום בענייני ספרות ואמנות."

"והנה נתקלתי בפתק ישן בביתי, העתקתי אותו – והוא מתייחס לעשיית ספרים: בשביל מה מתאמצים? בשביל הדורות הבאים. 'למען הדורות הבאים? מה הדורות הבאים עשו בשבילי?'. המציא את זה גראוצ'ו מרקס. במובן הזה אני מרקסיסטי... במובן אחר לא כל כך. בנעוריי הייתי

מפני ש"אישה מופיעה בדמות יהודה הכבושה על מטבע רומית". לאחר שהחליט על גבר, התלבט לגבי גילו: "ישראליסבא – יהודי עייף, קצת קרוש – או צעיר צברי זה. לבסוף החלטתי שהסמל שלי יהיה בחור צעיר וישראלי", אמר בריאיון לטלי דגני בעיתון "אנשים" ב-1983. "לאחר כמה מאות קריקטורות מצחיקות ועצובות, קרם ישראל הקטן עור, גידים ואפילו נשמה. הוא הגיב לאירועי היוםיום על פי היגיון פנימי ששיקף קונצנזוס רחב", כתב דוש במקום אחר ברשימותיו.

שרוליק מתואר בדרך כלל כנער צעיר בכובע טמבל, סנדלים תנ"כיים ומכנסיים קצרים. לעיתים הוא חקלאי, לעיתים הוא עולה על מדים ועוזי ויוצא להגן על מדינת ישראל. היו שראו בו את האנטיטזה המוחלטת לסטריאוטיפ היהודי שכיב בקריקטורות האנטישמיות בדר שטימר ובעיתונים ערביים. מול דמות היהודי החלש והנלעג שהפיץ יוזף גבלס, עיצב דוש – ניצול השואה – יהודי גאה ואמיץ.

13.32x32.46	10/10	עמוד 39	מקור ראשון - דיוקן	03/2022	80821966-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

מן האיקונוגרפיה הקלאסית שלנו: צבי ישראל. ברכת את הדימוי. הצבי בטבע, או בגן החיות. שם הוא נרדף, כאן הוא מאחורי סורגים. תודה – לא.

"ומפרשת הצבי שדחיתי – הדרך הייתה קצרה למסקנות פסיכופוליטיות נורמטיביות. 'החולשה משחיתה, חוסר האונים משחית באופן אבסולוטי', אמר ארנולד טוינבי, והוסיף: 'חברה שלועגת למיתוסים שלה ומזלזלת במוסדותיה, לא יכולה להישרד'."

במילים הללו סיים את נאומו, ואי אפשר לא לחשוב על הזהות הכפולה של שרוליק – "אני ולא אני". כשיציר כפיו המיתי מוצג כמי שנדחק אל קרן זוית, אולי המשמעות היא שדוש חש כי משכיחים גם אותו עצמו. אם לועגים לשרוליק, אולי לועגים גם להשקפותיו של יוצר-מולידו, עופרת מבשרו. בעוד את הצבי מכריעים אויבים מבחוץ, את שרוליק מכריע ההרס העצמי. היצירה הגדולה של עם ישראל, המדינה, סופגת מתקפות מייד אין יוראל.

"שרוליק לא דומה לאף ישראלי, אבל הוא המודל של איך היינו רוצים לראות את עצמנו", אומר שי צ'רקה. "הוא התחיל כילד והפך לדמות בוגרת יותר, ולפעמים גם נראה עייף ומאוכזב. יש סקיצות מאוחרות שרואים בהן את שרוליק מוטרף לגמרי. הן נותרו בגדר סקיצות, אבל דניאלה טענה באוזניי שהרושם הוא שדוש קצת התייאש מאיתנו. אני לא בטוח בזה. אני יכול להבין איך קריקטוריסט נהנה להביא את הדמות שלו לקצה". "זו פרשנות אישית שלי", אומרת דניאלה. "שרוליק הוא במובן מסוים אלטר-אגו, ודוש מבטא את עצמו בעזרתו. אנשים מתבגרים, מזדקנים, יש אכזבות אישיות, אכזבות פוליטיות, יש מצוקה של הגיל, הפרספקטיבה משתנה. לא נעשים אופטימיים בגיל מופלג."

מצד שני, הדמיון בין היוצר ליצירה פעל כאן גם בכיוון ההפוך: "גם כשדוש היה כבר מבוגר, בעיניי הוא אף פעם לא היה זקן", אומרת דניאלה. "מעולם לא חוויתי אותו כך. הוא היה מעורה מאוד במה שקורה סביבו, והייתה לו נפש צעירה. אני זוכרת שהוא הביא לי את 'הארי פוטר' עוד לפני שתורגם לעברית, והמליץ לי לקרוא – בדיוק כמו ששנים לפני כן הביא הביתה תקליט של הביטלס, כי הבין שיש בזה משהו".

"שרוליק יושב היום באמצע, במרכז, במקום שהוא צריך להיות בו", אומר מיקי. "הוא מייצג עמדות ימין ליברלי בנוסח בגין נניח. הוא לא בא מעולם של מסורת. יכול להיות שהימניות נתפסת היום כימניות דתית, של כיפה סרוגה או של זרמים אחרים, ואז זה לא בדיוק שרוליק".

לא פעם שאלו את דוש מדוע הוא לא משנה באופן מהותי יותר את דמותו של שרוליק, כך שתאים לא רק לגילו הביולוגי המתקדם, אלא גם לפרצופה של המדינה – פרשיות השחיתות, אוזלת היד הממסדית ועוד. אבל אם היה משהו שהשפיע על שרוליק, היה זה הכרסום בערכים הלאומיים. "ישראל הקטן כבר לא נחמד וחייכן כשהיה. יש לו מכנסיים ארוכים והוא לרוב מאוכזב ומוטרד", כתב דוש. "אבל לצייר אותו כנהג טקסי זה לא יותר אמיתי מהאידיאליזציה שלי. גם זה חלק מהפרצוף שלנו. הרבר השלילי הזה, שאני מודע אליו, קיים, אבל היושר והמוטרדות והמצפון הם באותה מידה חלק מהאמת". ■

צילום: באדיסות המצולם

איור: דוש (קריאל גדוש) ארכיון דוש, בספרייה הלאומית